Әмин ӘФӘНДИЈЕВ,
Азәрбајҹан ЕА МЕК-нын директору,
филолокија елмләри намизәди, досент

Закирә ӘЛИЈЕВА,
МЕК-нын шө'бә мудири

КИТАБ ЧАПЫНЫН ФӘДАКАР ТӘБЛИҒАТЧЫЛАРЫ

Китаблар халгын салнамәсидир. Ичтимаи тәрәгги, дүнја сиви-
лизасијасынын инкишафы бахымындан китаб вә китабханаларын
мәдәнијјәт системиндә әһәмијјәтли јери инкаредилмәздир. Мүх-
тәлиф халгларын бөјүк сәнәткар вә алимләринин јаратдыглары
фикир абидәләри - елми-бәдии әсәрләр тарих боју китабханалар-
да чәмләнәрәк онлары мәдәнијјәтин синтезедичи компонентинә
чевирмишдир. Бу күн китабханаларда көрүлән бүтүн иш просес-
ләриндә бизи милли тарихимизә, әдәбијјатымыза, елмимизә даһа
јахын говушдурачаг ән сәмәрәли имканлардан истифадә едилмә-
лидир. Бу мә'нада китаб вә китабханаларымызын тарихинин та-
мамилә јени аспектдә, мүасир елми вә милли тәләбләр сәвијјә-
синдә јенидән өјрәнилмәси вә бу саһәдә елми-тәдгигат ишләри-
нин апарылмасы хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Тәгдим етдијимиз бу
мәгалә дә белә бир елми арашдырманын нәтичәси олуб, әсрин
әввәлләриндә Азәрбајчан мәтбуат тарихинин мүәјјән гаранлыг сә-
һифәләрини ишыгландырмагла јанашы, милли јалдашымызын зән-
кинләшдирилмәсинә доғру јөнәлдилмиш аддымдыр.

Китаб гејри-ади, мүрәккәб ичтимаи һадисәдир. Онда фикир вә
сөз, елм вә инчәсәнәт, шәхсијјәтин мә'нәви һәјаты вә бүтүн чә-
мијјәтин мә'нәви дәјәри өз тәчәссүмүнү тапмышдыр. Идеолокија,
естетика, информасија мәсәләләри онунла ајрылмаз сурәтдә баг-
лыдыр. Китабын өз истеһсал базасы, өз техникасы, игтисадијјаты,
тарихи вә проблемләри вардыр. Китабын тарихи онун чап един-
мәси тарихиндән даһа кешмәкешлидир. Әсрләр боју о өз форма-
сыны ичтимаи инкишаф, ичтимаи тә'јинат сәвијјәси бахымындан
һәр бир дөврүн техники тәрәггисиндән асылы олараг дәјишмиш-
дир.

Әкәр һәр һансы техники наилијјәт, ихтира ајры-ајры көркәм-
ли шәхсләрин, ганымын алимләрин ады илә мәшһурдурса, јазы-

нын вә китабын кәшф едилмәси, әсасән бәшәр зәкасынын кол-лектив мәһсулу олуб, бүтүн халглара вә милләтләрә хидмәт етмәкдәдир.

Мүхтәлиф тарихи дөврләрдә мејдана кәлән јазы, кағыз ләвазиматы вә китаб чапы мүасир дөврүмүзә гәдәр чәмијјәтин тәрәггиси илә паралел тәшәккүл тапмыш, узун вә мүрәккәб инкишаф јолу кечмишдир. Өз фикирләрини, бәдии тәфәккүрүнү әввәлчә шифаһи формада ифадә едән ајры-ајры халглар сонралар мүхтәлиф јазы нөвләриндән (пиктографик, идеографик, силлографик, фонографик вә с.) бәһрәләнмиш, онлары даш, кил, ағач, папирус, пергамент, нәһајәт кағыз үзәринә көчүрәрәк кәләчәк нәсилләрә чатдырмышдыр.

Китаб чапынын мејдана кәлмәсиндә вә тәкмилләшдирилмәсиндә бир чох халгларын хидмәти инкаредилмәз фактдыр. Лакин тарих боју бу кәшфләрин "мүәллифи" олмуш ајры-ајры халгларын мәхсуси 'пајы"ны инди мүәјјән етмәк мүмкүн олмадығы кими, һәр һансы бир халгы бу "пајдан" мәһрум етмәк дә имкан харичиндәдир.

Бундан он мин илләр әввәл даш үзәриндә һәкк едилмиш илк Азәрбајчан китабәләринин изләринә Гобустанда, Кәмигајада вә республикамызын дикәр әразиләриндә раст кәлмәк мүмкүндүр. Улу бабаларымызын кәшф етдији ән гәдим јазы нөвләриндән олан "михи" јазылар, 52 һәрфдән ибарәт албан әлифбасынын мөвчудлуғу, 12 мин инәк дәриси үзәриндә јазылмыш "Авеста" китабы вә с. реал фактлар халгымызын бу кәшфләрдә фәал иштиракындан хәбәр верир.

Јазынын мејдана кәлмәсиндән чох-чох сонра, мин иллик тарихи дөвр әрзиндә тәшәккүл тапмыш китаб чапы һагда сөһбәт ачан китабшүнас алимләр, һәмин инкишаф дөврүнү ики мәрһәләјә ајырырлар: 1. Әлјазма китабынын формалашмасы. 2. Сәнаје јолу илә истеһсал олунан чап китабы.

Тарихин бу ики инкишаф мәрһәләси Азәрбајчан китабы үчүн дә характерикдир. Әзиз Мирәһмәдов вә Һачы Һәсәновун гејд етдикләри кими "Бәшәријјәт узун әсрләр боју әлјазма китабы илә кифајәтләнмәли олмушдур. Әлјазма китабларынын һазырланмасы хејли вахт вә ағыр зәһмәт тәләб етдијиндән китаб истеһсалынын сәвијјәси инсанларын она олан еһтијач вә тәләбләриндән чох кери галырды" (1). Халгымызын мә'нәви сәрвәти вә ифтихары сајылан әлјазма китабларынын сәһифәләриндә өзләринә "сығыначаг" тапмыш дастанлар вә нағыллар, јазычы гәләминдән чыхмыш бәдии, алим тәдгигатынын нәтичәси олан елми әсәрләр әсрләрин гаранлыг гатларындан кечәрәк дөврүмүзә гәдәр кәлиб чатмышдыр.

Көркәмли китабшүнас алим профессор Ч.Гәһрәманов Азәрбајчан әлјазма китабынын халгымызын дүнја мәдәнијјәти хәзинә-

нә бәхш етдији ән надир инчиләрдән олдуғуну јазыр. "Дүнјада елә бир Шәрг мәдәнијјәти музеји, әлјазма коллексијасы јохдур ки, орада Азәрбајчан халгына мәхсус мадди вә мә'нәви абидәләр олан әлјазмалар сахланылмасын, Лондонда вә Парисдә, Ватиканда вә Дрезендә, Нју-Јоркда вә Сарајевода, Истанбулда вә Гаһирәдә, дикәр дүнја китаб хәзинәләриндә бөјүк Азәрбајчан алим вә шаирләринин мүхтәлиф әсәрләри мүһафизә олунмасын" (2). Халгымызын кечмишиндән, адәт-ән'әнәләриндән, әдәбијјат вә мәдәнијјәтиндән хәбәр верән нәфис сәнәт әсәрләри - әлјазмалар бу күн дә Москва, Парис, Лондон, Тәбриз, Истанбул, Дәһли, Берлин вә с. шәһәрләрин ән бөјүк милли китабхана вә музејләрини бәзәмәкдәдир.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, әлјазма китабынын тәкмилләшиб инкишаф етмәси јени сәнәт саһәләринин мејдана кәлмәси илә јанашы, исте'дадларын, пешәкар хәттат вә рәссамларын, јағлы вә сулу бојаларла миниатүрләр јарадан нәггашларын, инчә нахышлар вуран мүзәһһибләрин, картондан китаб чилдләри дүзәлдән сәһһафларын, мешин чилд усталары олан мүчәллидләрин формалашыб јарадычылыг аләминә кәлмәси үчүн зәмин олмушдур.

Кил, даш, ағач, папирус, пергамент вә дикәр јазы ләвазиматлары заман кечдикчә тәдричән тәкмилләшдирилмиш вә јазы просеси кағыз үзәринә көчүрүләнә гәдәр инсанлара уғурла хидмәт етмишдир. II әсрдә Чиндә кәшф едилмиш кағыз VIII әсрә гәдәр бир сирр кими сахланылараг, һеч бир јахын вә узаг дөвләтләрә верилмәмиш, ондан јалныз өлкә дахилиндә истифадә олунмушдур: сонралар Орта Асијада, Бағдадда вә Мисирдә кағыз истеһсалына башланылмыш, XII әсрдә Авропада, даһа сонра бүтүн дүнјада јајылмышдыр. Елә о замандан да кағыздан китаб чапы үчүн әсас васитә кими истифадә едилмәкдәдир.

Елми мәнбәләр гәдим заманларда Азәрбајчанда әлјазма китабларындан ибарәт бөјүк вә зәнкин китабханаларын мөвчуд олмасындан хәбәр верир. Әрәб ишғалына гәдәр јазылмыш Азәрбајчан әлјазма китаблары күнүмүзә гәдәр мүһафизә олунмамышдыр. Онлар мүхтәлиф мүһарибәләр вә ишғаллар нәтичәсиндә тәләф едилмишдир. Һазырда мәшһур дүнја музеј вә архивләриндә мүһафизә едилән Азәрбајчан әлјазма китаблары јалныз X әсрдән сонраки дөврә аиддир.

XV әсрдә Алманијада Иоһан Гутенберг тәрәфиндән чап машыны кәшф едилликдән сонра бүтүн дүнјада китаб истеһсалы кениш вүс'әт алмышдыр. Ајры-ајры өлкәләрдә бу кәшф тезликлә јајылса да, Азәрбајчанда јалныз XIX әсрин әввәлләриндә тәшәккүл етмәјә башламышдыр. Доғрудур, мәтбәә үсулу илә чап олунмуш илк Азәрбајчан китабынын тарихи 400 ил бундан әввәлә, 1594-чү илә аиддир. Хачә Нәсирәддин Тусинин Евклидин ријазијјат һаггындакы әсринин тәһлилинә аид "Тәһрири Оглидис" адлы китабы Азәрбајчан әразисиндә дејил, Ромада әрәб дилиндә чапдан чыхмышдыр(3). Бу, һәләлик әлдә едилмиш илк Азәрбајчан китабы һесаб едилир. Азәрбајчанда илк чап китабы исә гејд етдијимиз кими XIX әсрин әввәлләриндә бурахылмышдыр.

Мә'лумдур ки, һәр бир халгын тарихи, мәдәнијјәти, әдәбијјаты, бир сөзлә, бүтүн мә'нәви дәјәрләри мәһз китаблар васитәси илә нәсилләрдән-нәсилләрә чатдырылыр. Она көрә дә истәр әлјазма, истәрсә дә чап китаблары мүхтәлиф халгларын габагчыл зијалылары, елм вә мәдәнијјәт хадимләри тәрәфиндән көз бәбәји кими горунуб мүһафизә олунмушдур. Гәдим Мисирдә каһинләрә хидмәт едән хүсуси мә'бәд китабханалары варды. Антик дөврүн китабханалары арасында Искәндәријјә китабханасы мәшһур иди.

Азәрбајчанда XIII әсрдә көркәмли астроном вә философ Хачә Нәсирәддин Тусинин (1201-1274) башчылыг етдији Марағa рәсәдханасынын китабханасы, XVI әсрдә Шаһ Исмајыл Хәтаи (1487-1524) сарајынын китабханасы, Әрдәбилдәки Шејх Сәфи мәгбәрәсиндәки китабхана орта әсрләрдә кениш шөһрәт газанмышдыр.

XVII-XVIII әсрләрдә Авропада јаранмыш бир сыра китабханалар, о чүмләдән Оксфордда Водли китабханасы, Берлиндә Крал китабханасы, Лондонда Британија музејинин китабханасы, Парисдә милли китабхана дүнјада мәшһурдур. Нәсилләрин бир-биринә јадикары олан китабханаларын мүһафизәсиндә адлары чәкилән китабханаларын бөјүк хидмәти олмушдур.

Азәрбајчанда милли мәтбәә вә нәшријјатларын ачылмасы үчүн тәшәббүсләр XIX әсрин әввәлләринә тәсадүф едир. Көркәмли маарифпәрвәр зијалыларымыздан А.А.Бакыханов, М.Ш.Вазеһ, М.Ф.Ахундов мәтбәә јаратмаг тәдбирләринин пионери сајылырлар. Лакин илк милли мәтбәәләрин јаранмасы XIX әсрин 70-чи илләриндән сонраки мәрһәләјә тәсадүф едир. Тифлис, Бакы, Кәнчә, Шамахы, Ирәван, Шуша, Шәки, Ләнкәран вә с. шәһәрләрдә мәтбәәләр ачылдыгдан сонра ана дилиндә китаб чапы тәшәккүл тапмышдыр.

Ә.Мирәһмәдовун "Азәрбајчан китабы"на јаздығы мүгәддимәдә охујуруг ки, XIX әсрдә бурахылмыш илк Азәрбајчан китабы 1813-чү илдә Кәлкүттәдә чап олунмушдур (4). 1818-чи илдә Тәбриздә мәтбәә үсулу илә китаб чап едилмәси елм аләминә мә'лумдур. Көркәмли Азәрбајчан јазычысы И.Гутгашынлынын 1835-чи илдә Варшавада франсыз дилиндә чап олунмуш "Рәшид бәј вә Сәадәт ханым" әсәри XIX әср Азәрбајчан китабынын илк нүмунәләриндәндир. "Вәтәнә вә кәнчләрә хидмәт етмәкдә өзүндә гүввәт тапан" А.А.Бакыхановун "Гануни-Гудси" әсәринин Тифлисдә 1831-чи илдә фарс, 1841-чи илдә рус дилиндә нәшри дә әламәтдар тарихи бир фактдыр. Милли мәдәнијјәтимизин бүтүн саһәләриндә олдуғу кими китаб нәшрини сүр'әтләндирмәк үчүн мәтбәәләрин

јаранмасы угрунда мүбаризә дә М.Ф.Ахундовун ады илә бағлыдыр.

Ә.Ә.Сәидзадәнин вердији мә'лумата көрә М.Ф.Ахундов Гафгаз чанишини Головинә јаздығы әризәдә дејирди "... мүсәлман дилиндә китаб чох аздыр. Бу еһтијач Гафгаздакы мәтбәәләрдә даһа чох өзүнү көстәрир. Бунун сәбәби тамамилә ајдындыр. Китабын чоху әлјазмасыдыр, чап китаблары исә аздыр. Чүнки бу јахынларадәк мүсәлман һөкумәтләриндә мәтбәә јох иди. Бир аз бундан габаг Түркијәдә типографија, Һиндистанда, Иранда исә литографија ачылмышдыр". (5).

Азәрбајчан халгыны охумуш вә савадлы көрмәк арзусу илә јашајан М.Ф.Ахундов 1870-чи илдә Иранын маариф назиринә јаздығы шәрһиндә көстәрирди ки, "Бу күн бизим јүксәк мәзмунлу, гијмәтли вә нәфис елмләрә аид китабымыз јохдур. Сағлыг оларса кәләчәкдә биз дә китаб саһиби олачағыг. О заман биз Авропа вә Јени дүнјанын малик олдуғу бир чох китаблары, о чүмләдән тибб, һикмәт, һесаб, чоғрафија, һәрби иш, дәнизчилик, мүһәндислик, тарих, инша, идарә үсулу, мәишәт, әкинчилик, сәјјаһлыг, мә'дәншүнаслыг, тәбијјәт, астрономија, һеј'әт, кимја вә бунлар кими фајдалы елмләрә аид китаблары әлдә едәчәјик. Онларын васитәсилә габагчыл халгларын малик олдуғу мүхтәлиф елмләрә, сәнәтләрә вә һүнәрләрә јијәләнәчәјик". (6).

Азәрбајчанда тичарәт вә сәнајенин сүр'әтлә инкишафы, милли буржуазијанын јаранмасы вә демократик әгидәли зијалыларын мејдана кәлмәси, әдәбијјат, мәдәнијјәт вә инчәсәнәтин дирчәлмәси, 1873-чү илдә милли театрын ачылмасы, 1875-чи илдә Азәрбајчан дилиндә илк гәзет - "Әкинчи"нин нәшрә башламасы, милли мәктәбләрин сајынын илдән-илә чохалмасы, мүталиәјә олан еһтијачын кетдикчә артмасы нәтичәсиндә китаб чапынын гајдаја салынмасы зәрурәти јаранмышдыр. Артыг тәкчә Бакыда 1900-чү илдә 16, 1908-чи илдә исә 30 мәтбәә фәалијјәт көстәрирди. XIX әсрин 80-чи илләриндә Сәид Үнсизадәнин "Зија", Чәлал вә Камал Үнсизадәнин "Кәшкүл", XX әсрин әввәлләриндә Чәлил Мәммәдгулузадә вә Өмәр Фаиг Не'манзадәнин "Гејрәт", әввәл Һ.З.Тағыјевә мәхсус олан, сонра Исабәј Ашурбәјов тәрәфиндән кирајә көтүрүлән "Каспи", Һашым бәј Вәзировун "Сәда", "Баку", "Ачыг сөз", "Мәктәб" мәтбәәси вә с, нәшријјатлар Азәрбајчанда китаб мәдәнијјәтинин инкишафында вә милли китаб хәзинәмизин зәнкинләшмәсиндә бөјүк рол ојнамышдыр. Бу илләрдә фәалијјәт көстәрән "Нәшри-Маариф", "Ничат", "Сәфа" кими чәмијјәтләрин китаб нәшри саһәсиндәки ишләри дә тәгдирәлајигдир.

Азәрбајчан милли мәтбуатынын көркәмли нүмајәндәси, мәдәнијјәтимиз тарихиндә "моллансәрәддинчиләр" ады илә танынан демократик фикир чәрәјанынын баниләриндән бири олан Өмәр Фаиг Не'манзадә һәлә әсрин әввәлләриндә јазырды: "Маарифин вә мәдәнијјәтин бу күн ән биличи васитәси, ән гүдрәтли нашири

исә китаб вә гәзетләрдир-мәтбуатдыр... һәр милләтин мәдәнијјәт вә гүдрәти мәтбәәнин сајы илә мүтәнасибдир. Ја'ни мәтбәәси, мәтбуаты чох олан милләтләрин сәрвәт вә гүввәтләри дә чохдур... Бу һагда Русијада һүснү сурәтлә давам едән мәтбәәләримизин ән биринчиси, мәтбуат гәзетләримизин ән биринчиси, мәтбәә хејирлиси вә нәфлиси һамыја мә'лум олан мөһтәрәм "Тәрчүман"дыр. Лакин "Тәрчүман" илә отуз милјон халгын еһтијачы көрүлә билмәз... бизә беш-он дејил, јүз мәтбәә, бир-ики дејил, он беш-ијирми гәзет, журнал лазымдыр..." (7).

XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда фәалијјәт көстәрән чохсајлы мәтбәәләр арасында Оручов гардашларынын мәтбәә-нәшријјаты диггәти даһа чох чәлб едир. Милли китаб хәзинәмизин зәнкинләшмәсиндә вә чап мәдәнијјәтинин инкишафында һәмин мәтбәәнин хидмәти әвәзсиз олмушдур.

Бир сыра тарихи вә әдәби мәнбәләрдә мәтбәәнин фәалијјәтә башламасы мүхтәлиф илләрә шамил едилир. "Азәрбајчан тарихи" китабында мәтбәәнин 1905-чи илдә тәшкил олундуғу көстәрилир (8). "Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи" китабы да һәмин или тәсдиг едир. (9). Китабшүнас алим Б.Аллаһвердијев (10) вә "Әдаләт" гәзети (11) исә 1906-чы илин даһа доғру олдуғуну јазырлар. Көркәмли әдәбијјатшүнас алим Әзиз Мирәһмәдов да Оручов гардашлары мәтбәәсинин 1905-1920-чи илләрдә фәалијјәт көстәрдијини гејд едир (12). Әли Зејналов исә "XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда китаб нәшри" адлы монографијасында јазыр: "1905-1917-чи илләрдә Бакыда техники чәһәтдән мүкәммәл мәтбәә тәшкил едәрәк, "Күнәш", "Һәгигәт", "Мә'лумат", "Кәлнијјат" кими мүхтәлиф мәсләкли гәзет вә журналлар нәшр едән Оручов гардашлары Азәрбајчан китаб сәрвәтинин артмасы јолунда даһа чох фајдалы иш көрдүләр". (13). Милли енсиклопедијамыз исә 1906-1917-чи илләр үзәриндә дајаныр. (14).

Тәшкили вә фәалијјәти илә әлагәдар көстәрилән рәгәмләр арасындакы фәргә бахмајараг бир һәгигәт ајдындыр: Оручов гардашларынын нәшријјаты дикәр милли тәсисатларымыз кими биринчи рус ингилабынын мәһсулудур вә бүтүн бу мәнбәләрдә сөһбәт XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда китаб нәшри саһәсиндә бөјүк ишләр көрмүш Оручов гардашларынын хејрхаһ вә фәдакар әмәлләриндән кедир. Бакыда азәрбајчанлылара мәхсус ән ири чап базасы вә техники аваданлығы олан бу мәтбәә әсасында сонралар Оручов гардашларынын нәшријјаты јарадылмышдыр, бу да Азәрбајчан мәдәнијјәт тарихиндә илк нәшријјат һесаб едилир.

Азәрбајчан китабынын нәшри вә тәблигиндә бөјүк рол ојнамыш мәтбәә-нәшријјат тәкчә бәдии әдәбијјат дејил, һәм дә сијаси, елми, дини, һүгуги, тәдрисә даир китабларын чапына вә јајылмасына да бөјүк гајғы илә јанашырды. Оручов гардашларынын нәшр етдикләри китабларын сатышы илә мәшғул олан хүсуси ма-

газалары вә Гафгазын ири јашајыш мәнтәгәләриндә хүсуси вәкилләри варды. Бундан әлавә вахташыры, хүсусилә 10-чу илләрдә чап олунмуш китабларын е'ланлары дөври мәтбуатда верилирди. Бә'зән лаконик информасијаларла мүшајәт олунан бу е'ланлар охучулары јени әсәрләрин мәзмуну илә таныш едир, һәмчинин онларын кениш мигјасда јајылмасыны тә'мин едирди.

Оручов гардашлары кимдир вә онлар нәшријјат фәалијјәтинә нечә башламышлар?

XX әсрин әввәлләриндә елм вә мәдәнијјәт чәбһәсинә атылмыш јүзләрчә маарифчи зијалылардан олан Оруч, Гәнбәр вә Абузәр Оручов гардашлары гәдим тарихә малик олан Бәрдәнин Алпоуд кәндиндә дүнјаја көз ачмыш, һәр үчү ушаглыг вә кәнчлик илләрини бу кәнддә кечирмишләр. Гардашларын бөјүјү Оруч Оручов Гори мүәллимләр семинаријасыны вә Кәнчә шәһәриндә сәнәт мәктәбини битирмишдир. 10-чу илләрин мәтбуатында публисист вә әдәби-тәнгиди мәгаләләрлә чыхыш етдијини нәзәрә алсаг, онун нәшријјат вә журналистика саһәсиндә кифајәт гәдәр һазырлыға малик олдуғуну демәк мүмкүндүр. О бири гардашларын да рус, әрәб вә фарс дилләрини билмәләри, мәтбәә-нәшријјатын ишиндә фәал чалышмалары аилә ән'әнәләринә ујғун олараг хүсуси тәһсил алмаларындан, билик вә бачарыгларындан хәбәр верир.

Кифајәт гәдәр савада малик олан Оручов гардашлары XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанын ичтимаи-сијаси һәјатында фәал иштирак етмишләр.

Мә'лумдур ки, Биринчи рус ингилабы заманы мәтбуат азадлығы әлдә едилмиш, сензура демәк олар ки, арадан галдырылмыш, бир сыра гәзет вә журналлар азад сурәтдә чап олунмаға башламышдыр. Белә бир имкандан истифадә едән Оручов гардашлары ата-бабаларындан галма мүлк вә әмлакы сатмагла әлдә етдикләри вәсаит һесабына чох хејирхаһ аддым атараг, мәтбәә аваданлығы алмыш вә кениш нәшријјат фәалијјәтинә башламышлар. Оручов гардашларынын мәтбәәси өз дөврүнә көрә јүксәк техники аваданлыгла тәчһиз едилмишдир. Бурада "Милле" маркалы шрифтли өтүјыған машын, "Франкентал", "Агзбург", "Американка" маркалы чап машынлары, кағыз кәсән вә тикән машынлар, һабелә синкографик апаратлары да вар иди. (15). Бунларын әксәријјәти Алманијадан кәтирилмишди.

Сијаси вә идеоложи мүбаризәнин кәскинләшдији бир заманда, бир сыра һалларда битәрәф мөвге тутан Оручов гардашлары, әсасән газанч мәгсәди илә елмин мүхтәлиф саһәләринә аид, мүхтәлиф әгидә вә мәсләкә хидмәт едән мүәллифләрин китабларыны нәшр едирдиләр. Онларын нәшријјат мәһсулу олан әдәбијјатын мөвзусу чохсаһәли иди. Нашир гардашлар Азәрбајчан, рус, Авропа вә Шәрг халглары әдәбијјатындан бир чох гијмәтли китаблары илк дәфә чап едәрәк онлары охучуларымыза чатдырмышлар.

Азәрбајчан јазычыларындан А.Сәһһәт, А.Шаиг, Н.Вәзиров, Н.Нәриманов, С.Гәнизадә, Ә.Һагвердијев, М.С.Ордубади, Ү.Һачыбәјов вә башга классикләрин онларла әсәрләри бу мәтбәәдә ишыг үзү көрмүшдүр.

Оручов гардашлары Азәрбајчан әдәбијјаты нүмунәләринин нәшринә кениш јер верирди. А.Сәһһәтин "Јохсуллуг ејиб дејил", "Мәғриб күнәшләри", "Сыныг саз", А.Шаигин "Ушаг көзлүјү", "Күлзар", "Јахшы арха", "Тыг-тыг ханым", Н.Нәримановун "Баһадыр вә Сона", "Наданлыг", "Надир шаһ", "Шамдан бәј", Ә.Һагвердијевин "Һекајәләр", "Ач һәрифләр", Хәјалат" Ј.В.Чәминзәминлинин "Һекајәләр", "Чәннәтин гәбзи", "Ү.Һачыбәјовун "Аршын мал алан", "О олмасын бу олсун", "Әсли вә Кәрәм" вә с. бу кими онларча китабы чап етмәклә мәдәнијјәтимизи зәнкинләшдирмишләр.

Дүнја вә рус әдәбијјатындан тәрчүмә олунмуш китаблар да нәшријјатын планында мүһүм јер тутурду. Бунлардан Л.Н.Толстој, М.Твен, Д.Дефо, Ж.Молјер, Ч.Зердан, Ш.Перро, Д.Амичис, Френч Һенри, Әмир Әбдүррәһманхан, Вамбери Керман вә башга әдибләрин әсәрләрини нүмунә көстәрмәк олар. Алман, инкилис, франсыз вә башга дилләрдән китаблар тәрчүмә едиб Азәрбајчан охучусуна чатдырмаг нәшријјатын бөјүк хидмәтләриндәндир.

Мәтбәәдә чап олунан китаб сәрвәти арасында ушаг әдәбијјаты нүмунәләри вә дәрсликләр мүһүм јер тутурду. 1905-чи ил ингилабындан сонра маариф саһәсинә диггәтин артмасы нәтичәсиндә дәрс вәсаитләринә еһтијач да чохалмышды. Азәрбајчан мүәллимләринин биринчи гурултајынын чағырылмасынын да бу ишә мүсбәт тә'сири олмушдур. Көркәмли маариф вә әдәбијјат хадимләриндән А.Сәһһәт, А.Шаиг, М.Маһмудбәјов, С.М.Гәнизадә, Ә.Мүзниб вә б. ушаг әдәбијјатынын инкишафында вә дәрсликләрин јаранмасында бөјүк хидмәтләри олмушдур. Оручов гардашларынын нәшријјаты Азәрбајчан мәктәбләри үчүн ана дили, тарих, әдәбијјат, һесаб вә с. фәнләрә аид дәрсликләр нәшр едирди. Бу һагда көркәмли әдибимиз Абдулла Шаиг өз хатирәләриндә белә јазырды: "... Јухары синифләрдә охумаг үчүн дәрсликләримиз јох иди. Һәр күн кечиләчәк дәрсләри башга мүәллимләр кими мән дә тәләбәләрин дәфтәринә јаздырырдым. Бу ағыр вәзијјәтдән гуртармаг үчүн 1909-чу илдә "Күлзар" адлы бир дәрслик тәртиб едиб Оручовлар мәтбәәсиндә чап етдирдик..." (16). 1912-чи илдә тәкрар нәшр олунан бу дәрсликдә рус јазычыларынын әсәрләриндән дә онларла нүмунәләр верилмишди.

Көркәмли ичтимаи-сијаси вә дөвләт хадими, алим, журналист вә публисист олан М.Ә.Рәсулзадә дәрсликләрә олан еһтијач һагда јазырды: "... Бүтүн рәсми вә гејри-рәсми олан мәктәбләрдә лисан дәрсиндән сонра икинчи јери тутан һесаб дәрси бөјүк бир еһтијач иди. Ушаглара бир дәрс маддәси олмаг үчүн ... һесаб мәсә-

ләләрини чамс бир китаб јох иди... Мүһәррикләримиздән мүәллим Ү.Һачыбәјов чәнабларынын бу әсәри ("Һесаб мәсәләләри") лүзумлу бир дәрс китабыдыр". (17). Дәрслик 1907-чи илдә Оручов гардашлары мәтбәәсиндә чап олунмушдур.

1907-1920-чи илләрдә милли нәсримизин ләтифә сәчијјәли һекајә нүмунәләринин артмасында әсас мәгсәд Азәрбајчан нәсринин жанр вә проблематикасыны инкишаф етдирмәкдән чох, XX әсрин әввәлләриндә мәктәбләрдә дәрсликләрин вә ушаг әдәбијјатынын алгыны бошлуғуну долдурмаг иди. (17). Одур ки, Ә.Һагвердијев, Ј.В.Чәмәнзәминли, С.М.Гәнизадә, А.Шаиг, А.Исрафилбәјов, Ш.Әфәндизадә, Ә.Ибраһимов вә б. мүәллифләрин бу кими әсәрләринин нәшринә Оручов гардашлары мәтбәәсиндә кениш јер ајрылырды.

Оручов гардашларынын нәшријјат фәалијјәтини тәдгиг едән Әли Зејналов јазыр ки, мәтбәәдә бурахылан бир сыра китаблар о заманкы хејријјә чәмијјәтләринин ишиндән, програм вә низамнамәләриндән сөһбәт ачыр ки, онларын XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда хејријјәчилик һәрәкатынын габагчыл, зиддијјәтли вә мәһдуд чәһәтләрини өјрәнмәкдә бөјүк әһәмијјәти вардыр.

1914-чү илдә I Дүнја мүһарибәсинин башландығы бир заманда о дөврүн көркәмли зијалы шәхсијјәтләриндән олан Фәрһад Ағазадә мүәллим Јусиф Әлијевлә бирликдә мүһарибә едән дөвләтләр һаггында китабчалар јазыб нәшр етдирмәк гәрарына кәлирләр. Аз кечмәмиш Фәрһад Ағазадәнин "Фирәнкистан" китабы Оручов гардашларынын електрик мәтбәәсиндә чап едилир. Мүәллиф китабы јазаркән Франса һаггында верәчәји мә'луматлары Е.Сно, Б.Кмшенетск, Е.Рекл вә с. мүәллифләрин әсәрләриндән игтибас едир (19). Мәтбәәнин "Бөјүк Авропа мүһарибәси" мәчмуәләр серијасындан бурахылан "Белчика", "Фирәнкистан" вә с. әсәрләр, тарихи мәзмунлу "Әфган тарихи", "Гафгаз чоғрафијасы", "Османлы тарихинин мүһүм сәһифәләри" кими китаблар да охучулар тәрәфиндән марагла гаршыланмышдыр.

Оручов гардашларынын јахын гоһуму, Бәрдәдә тарих мүәллими ишләјән Әли Әлијев јазыр ки, "...Һејфләр олсун ки, бөјүк Мәммәд Әминин шәхсән таныдығы вә һөрмәт етдији бу гардашларын һәјаты гәдәринчә өјрәнилиб халга чатдырылмамышдыр". (20). Бу ирадла бир һәгигәт вардыр. Лакин гејд етмәк лазымдыр ки, сон илләрдә Ә.Мирәһмәдов, Һ.Һәсәнов, Б.Аллаһвердијев, Ә.Зејналов вә б. тәдгигатчыларын әсәрләриндә Оручов гардашларынын китаб чапы саһәсиндәки фәалијјәти хејли ишыгландырылмышдыр.

Абузәр Оручовун доғма нәвәси, сәнәтшүнаслыг намизәди Күбра Әлијева јазыр: "... Абузәр вә бөјүк гардашы Оруч Тифлисдә, сонралар исә Петербургда тәһсил алмышлар. Дөврүн тәһсилли, савадлы вә һөрмәтли адамлары олмушлар. Рус, фарс вә әрәб дилләрини көзәл билиб, ағыллы, тәдбирли вә әсрин әввәлләриндә нәинки Азәрбајчанда, бүтүн Гафгазда, Русијада сајылан шәхсијјәтләрдән олмушлар. Оруч вә Абузәр әсрин әввәлләриндә Бакыда бөјүк мәтбәә тәшкил едиб, чап ишинә башламышлар. Мәтбәәнин бүтүн аваданлығы, чап машынлары Алманијадан кәтирилмишдир. Һәтта 1980-чи илләрә гәдәр һәмин чап машынларынын бә'зи һиссәләри Азәрбајчан тарихи музејинин фондларында сахланылмышды. Мәтбәәнин бүтүн ишләрини јалныз Абузәр Оручов апарырды. Оруч Оручов исә үмуми рәһбәрлији, һөкумәтдәки ишләри өз бојнуна көтүрмүшдү. Чап олунан китабларын рајонларда јерләшән мағазалардакы сатышына исә Гәмбәр Оручов рәһбәрлик едирди".(21)

Оручов гардашларынын мәтбәәсинин тәшкилинә халгымызын хејирхаһ оғлу Һачы Зејналабдин Тағыјев мадди көмәк етмиш, һәтта нәшријјат үчүн бина да ајырмышды.

"Бакы вә бакылылар" әсәринин мүәллифи, Оручов гардашларынын фәалијјәтинә хүсуси јер ајыран гочаман әдибимиз Гылман Илкинин јаздығына көрә, Оручов гардашларынын мәтбәә вә нәшријјаты илкин олараг Тағыјевин гыз мәктәбинин зирзәмисиндә јерләширди.(22)

Халгымызын маарифчи зијалылар дәстәсинә мәнсуб олан Оручов гардашлары М.Ә.Рәсулзадә, М.Ә.Сабир, Н.Нәриманов, Д.Бүнјадзадә, Р.Ахундов, Ү.Һачыбәјов вә б. көркәмли шәхсләрлә достлуг вә јахынлыг едир, онларла чијин-чијинә маариф вә мәдәнијјәтимизин тәрәггиси уғрунда чалышырдылар. "Бу күн "Игбал" гәзетиндә әдиби - мөһтәрәм А.Сурун вәфат хәбәрини охудум. Охујуб да дәрјаји-гәм вә јаса гәрг олдум. Мөһтәрәм Һүсејн Чавид әфәнди тәрәфиндән мәрһумун һаггында јаздығы мәгаләни охудугча биихтијар көзүмдән јаш ахмаға башлады... Оруч Оручов. 2 ијун, 1912-чи ил" (23) - "Тазә хәбәр"ин сәһифәләриндә кетмиш бу јазынын өзү Оруч Оручову нәчиб бир инсан кими сәчијјәләндирир, онун Һүсејн Чавидлә, Абдулла Сурла вә о дөврүн башга зијалылары илә јахынлығыны бир даһа тәсдиг едир. Н.Нәриманов Абузәр Оручовун аиләсинин сәһһәтини һимајә едән ев һәкими олмушдур.

1916-чы илин декабрында кечирилән Азәрбајчан мүһәррирләринин икинчи ичласында "Гардаш көмәји" адыјла мәчмуәнин нәшрини давам етдирилмәсинә гәрар верилир вә идарә һеј'әтинин тәркиби мүзакирә едиләркән ораја, Һүсејн Чавид, Абдулла Шаиг, Һүсејн Садиг, Һүсејн Мирзә Чамалов, Һачыбәјов вә башгалары илә јанашы Оруч Оручов да сечилир..." (24). Бу факт Оруч Оручовун о дөврүн әдәби мүһитиндә өзүнәмәхсус хүсуси чәкијә малик олдуғуна әјани сүбутдур.

Көркәмли әдиб Сејид Һүсејн "М.Ә.Сабир Таһирзадә" адлы мәгаләсиндә јазыр ки, "Ингилаба гәдәр Азәрбајчан мәтбуат ишчиләри јазылары үчүн гонарар алмаздылар. 1910-1911-чи илләрдә Ору-

чов гардашлары Сабири өз гәзетләринә чәлб етмәк үчүн биринчи олараг јазычыја, јалныз јазыларындан өтрү "јүксәк" олараг гонарар тә'јин етдиләр. Онлар Сабирә өз гәзетләри олан "Күнәш" вә "Мә'лумат"а верәчәји "тазијанә"ләр үчүн ајда он манат верирдиләр". (25).

Ч.Мәммәдгулузадә һәјат јолдашы Һәмидә ханыма јаздығы мәктубда (1.IV.1914) көстәрир ки, "Һекајәләри Оручовлара көндәрмәк фикриндәјәм, јајда сөз вермишәм. Һәрчәнд Тифлисдә Зејнал да хаһиш едирди ки, она верим". Бу фактын өзү Ч.Мәммәдгулузадә илә Оручов гардашларынын танышлығы вә әлагәләриндән хәбәр верир. (26).

Тәкчә Бакыда дејил, бүтүн Азәрбајчанда маариф вә мәдәнијјәтин инкишафына хидмәт етмиш нәшријјатын мүхтәлиф шәһәрләрдә кениш мүвәккилләр шәбәкәси варды. Нахчыванда Меһди Әкбәр, Кәнчәдә Мирзә Һесејн Исмајылзадә, Шәкидә Һәсән Таһирзадә, Шушада Мир Ибраһим Ағамирзадә, Шамахыда Иванов гардашлары, Тифлисдә Һачы Әләскәр Меһдизадә, Ирәванда Меһди Садыг Ахундов, Һәштәрханда Јусиф Меһдијев, Батумда Јәһја Һачызадә вә башгалары јерләрдә китаб тәблиғи илә мәшғул идиләр (27).

Оручов гардашлары нәшријјаты Азәрбајчанын полиграфија тарихиндә даһа чох техники тәрәггијә диггәт јетирән, бу саһәдәки јениликләри тезликлә ишә тәтбиг етмәклә мәһсулдарлығы артырмаға чалышан полиграфија мүәссисәси олмушдур. Бурада әсас мәгсәд китабларын тез вә кејфијјәтли чыхмасына наил олмаг иди. Һачы Һәсәнов јазыр ки, Оручов гардашлары чапчылыг ишиндән кәлир вә варланма мәнбәји кими истифадә етдијиндән, онларын нәшријјатчылыг фәалијјәтинин идеја истигамәти дә гејри-мүәјјән олмушдур. Бу сәбәбдән дә онлар мүхтәлиф дилләрдә мүтәрәгги характерли әдәби-бәдии, елми, фәнни вә һәтта ингилаби әсәрләрин нәшри илә јанашы, дини, схоластик вә әксингилаби әсәрләрин нәшринә дә кениш јер верирдиләр (28).

Нашир гардашлар Исламын мејдана кәлмәси вә јајылмасы, Ислам мәдәнијјәти вә мә'нәви дәјәрләри һаггында хејли әсәрләр нәшр етмишләр. "Китаби-шәриәт", "Тарихи-мүгәддәс", "Шәриәт дәрсләри", "Исламын тәфригәси сәбәбләри", "Кәрбәла јанғысы", "Сәд кәлмеји-әмирәл-мө'мин әлејһиссәлам", "Нөвһә" вә с. әсәрләр бу мөвзуда чап олунмуш китабларын кичик бир һиссәсидир. 1910-чу илдә мүсәлман зијалылары, о чүмләдән гәзет мүһәррирләри арасында панисламизм мејлләринин артдығыны бәһанә едән чар мә'мурлары Бакы мүһәррирләри арасында һәбсләрә башлајыр;бир-биринин ардынча гәзетләр бағланыр. 1911-чи илин мартында "Јени Фүјузат"ын мүдири... Әлипаша Һүсејнзадә Сибирә сүркүн едилир, баш мүһәррир Әһмәд Камал паша өлкәдән чыхарылыб Түркијәјә көндәрилир. "Һәгигәт" гәзетиндән Оруч Оручов

да һәбс едилир" (29).

Оручов гардашларынын нәшријјат фәалијјәтини характеризә едән Ә.Мирәһмәдов јазыр: "...Оручов гардашлары Азәрбајчан китаб сәрвәтинин артмасы јолунда да чох фајдалы иш көрүрдүләр. Үнсизадәләр кими, Оручовлар да һәр чәһәтдән бир-бириндән фәргләнән һалимләр иди. Бу, онларын бурахдыглары китаб мәһсулунун мәзмунунда ашкар өзүнү бүрузә верирди. Азәрбајчан, рус, Гәрби Авропа вә Шәрг әдәбијјатындан бир чох гијмәтли китаблар, һабелә XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан мәктәбләри үчүн, демәк олар, бүтүн фәнләрә аид јахшы дәрсликләр бурахан Оручов гардашларынын нәшријјаты, ејни заманда, хүсуси мүлкијјәтчилик мејлләриндән вә бә'зи милләтчи, дини тә'сирләрдән узаг дејилди.

Оручовларын мәтбәә вә нәшријјатында Руһулла Ахундов кими ингилабчы кәнчләр, Сејид Һүсејн, Сәид Сәлмаси кими габагчыл јазычылар да ишләјирдиләр. Р.Ахундов мүрәттибләр арасында кизли ингилаби тәблиғат апарырды. Аз сонра мәтбәә саһибләри онун бу фәалијјәтиндән горхуја дүшүб, ишдән чыхармышдылар". (30).

Оручов гардашларынын фәалијјәтиндә көзәчарпан мараглы чәһәтләрдән бири дә онларын Азәрбајчан библиографијасы тарихиндә илк дәфә китаб каталогларынын, библиографик вәсаитләрин мүтхәлиф мөвзуларда әдәбијјат сијаһыларыны чап етмәләридир. Нәшријјатын бу саһәдәки фәалијјәти хүсуси гејд олунмалыдыр. Чүнки Азәрбајчанын библиографијасы тарихиндә илк дәфә иди ки, јүзләрлә китаб елмин мүхтәлиф саһәләринә ајрылараг китаб һалында чап олунмушдур. Сонралар да һәмин каталог нәшр едиләрәк охучулар арасында јајылмышдыр. Бу иш јалныз библиографија бахымындан дејил, китаб тәблиғи нөгтеји-нәзәриндән дә бөјүк мараг доғурур.

Илк нәшри 1912-чи илдә олмуш "Бәрадәрани Оручов китабханасынын әсамиул-китуби" вәсаитиндә јүзләрлә китаб груплашдырылараг, бәдии әдәбијјат, чоғрафија, дини китаблар, ушаг китаблары, тә'лим китаблары, лүғәтләр вә с. бөлмәләр дахилиндә охучулара төвсијә олунмушдур. Бә'зи һалларда китаблара аннотасијалар да верилмишдир. 1914-чү илдә тәкрар нәшр олунан һәмин библиографик вәсаитә јени чапдан чыхмыш китаблар әлавә едиләрәк тәкмилләшдирилмишдир.

Китаб чап етмәклә бәрабәр онун тәлбиғинә бөјүк әһәмијјәт верән Оручов гардашлары Мирзәаға Әлијевин "Зија" китабханасынын каталогуну да бурахмышлар.

Оручов гардашлары чап етдикләри әдәбијјатын тәлбиғиндә мүхтәлиф васитәләрдән бачарыгла истифадә едирдиләр. Дөври мәтбуат сәһифәләриндә сајсыз-һесабсыз е'лан, библиографик мә'лумат, әдәбијјат сијаһылары, мүхтәлиф мәзмунлу рекламлар, библиографик хүласәләр верирдиләр. Мәсәлән, 1912-чи илдән

е'тибарән "Игбал" вә "Јени Игбал" гәзетләри сәһифәләриндә "Тарихи вә әфсанә китаблар", "Ушаг китаблары", "Опера вә оперетта китаблары", "Дәрс китаблары" вә с. башлыглар алтында бир нечә китаб сијаһысы верилмишдир.

Китаб нәшри саһәсиндә мүһүм уғурлар газанан гардашлар мәтбәәләриндә бир сыра гәзет вә журналларын да нәшринә наил олмушлар. Бунлардан "Һәгигәт", "Игбал", "Јени Игбал", "Бабаји Әмир", "Кәлнијјат", "Күнәш", "Тути" вә с. гејд етмәк олар. О дөврүн мәтбуатында "Һәгигәт" гәзетинин сабиг мүдири, көркәмли зијалы вә бәстәкар Ү.Һачыбәјовун белә бир е'ланы да верилмишди: "Мөһтәрәм мүдир!... Билмәк истәјәнләрин иттилаы үчүн е'лан едирәм ки, мән дәхи "Һәгигәт" гәзетинин мүдири дејиләм вә о гәзет илә һеч бир әлагәм јохдур... "Һәгигәт" гәзети дүнәнки нөмрәсиндән Оруч Оручовун мүдиријјәтилә чыхыр". (31).

Јазычы Гылман Илкинин "Бакы вә бакылылар" китабында верилән мә'лумата көрә, 1918-чи илдә Наркин адасында јерләшдирилмиш әсирләрә көмәк мәгсәди илә "Мөһтачлара көмәк" мәчмуәси дә чап едилирди. Мәчмуәнин мүдири Оруч Оручов, баш мүһәррири исә Хәлил Ибраһим иди. Бакы һәбсханаларындан бири олан Наркин адасында 8 минәдәк әсир јашајырды ки, бунларын јарысы түркләр, галаны исә алман вә австралијалылар иди. Н.Нәримановун "Көз јашлары ахыдан ада" адландырдығы бу ададакы ағыр вәзијјәт түркләрин Бакыја кәлмәсинәдәк давам етмишди. (32).

Һ.Һәсәнов көстәрир ки, мәтбәәдә китаб, журнал вә гәзетләр чап олунмагла бәрабәр идарә вә тәшкилатларын сифариши илә мүхтәлиф маркаларын, шәкилләрин, портретләрин, афишаларын, е'ланларын, идарә вә е'малатхана лөвһәләринин, плакатларын, дөш нишанларынын вә с. нүмунәләринин шәкилләринин нәшринә кениш јер верилмишди.

Абдулла Шаиг өз хатирәләриндә јазыр ки, "... О заман Оручовларын китаб мағазасында мәшһур рәссамларын фырчасындан чыхмыш көзәл шәкилләр дә сатылырды. "Шаир - рәссамдыр, рәссам - шаирдир" - дејирләр. Оручовларын мағазасына кетдикчә һәмишә хошума кәлән шәкилләрдән алырдым. Бир күн орадан В.М.Васнесовун "Аљонушка" адлы мәшһур әсәрини алдым... Һәмин рәсмдән алдығым тәәссүрат о заман јаздығым "Нишанлы гыз" ше'ринин мөвзусу олмушдур (33).

XX әср Азәрбајчан маарифчи буржуа зијалыларынын габагчыл дәстәсинә мәнсуб Оручов гардашлары демократија тәрәфдарлары идиләр. Онлар Азәрбајчанын дөвләт мүстәгиллијини һәр шејдән үстүн тутмуш вә бунун уғрунда мүбаризә апармышлар. Оруч Оручов Мәммәд Әмин Рәсулзадә, Һачы Ибраһим Гасымов, Сејид Һүсејн, Үзејир Һачыбәјов, Әли Паша Һүсејнзадә илә бирликдә 1917-чи илдә әдиб вә мүһәррир чәмијјәтинә үзв сечилмишдир. Бакыда фәалијјәт көстәрән бу чәмијјәт о заман Азәрбајчан әдәби һәјатында чох мүһүм рол ојнајан бир тәшкилат иди. М.Ә.Рәсулзадәнин бу чәмијјәтин үзвү олмасы буну бир даһа сүбут едир (34).

Оручов гардашларынын мәтбәәси әсасән чар һөкумәти илләриндә фәалијјәт көстәрмиш, китаб нәшри саһәсиндә уғурлар газанмышдыр. Лакин демократик фикирли гардашлар јаранан милли һөкумәти бөјүк шадлыгла гаршыламыш, она бөјүк һүсн- рәғбәт бәсләмишләр. Оруч Оручов Азәрбајчанда јени һөкумәтин јарандығыны ешитдикдә севинчә демишдир: "Азәрбајчанда милли дөвләт јаранды. Сәд афәрин!". Бундан сонра гардашлар мәсләһәтләшәрәк бүтүн аваданлығы илә бирликдә өз нәшријјатларыны јени чүмһуријјәтин, јени јаранан һөкумәтин сәрәнчамына вермишләр. Бу, Оручов гардашларынын Азәрбајчанын мүстәгиллијинә, јени һөкумәтә олан јүксәк мәһәббәтинин парлаг тәзаһүрү иди.

Оручов гардашларынын нәшријјат фәалијјәти һаггында тәдгигат иши јазмыш Әли Зејналов мәгаләләринин бириндә көстәрир ки, "Мәтбәә 1918-чи илә кими мүстәгил фәалијјәт көстәрмиш, сонра исә дөвләт әмлакына чеврилмишдир. Оручов гардашлары мәтбәәсинин аваданлыгларындан 20-чи илләрдә милли мәтбәәнин тәшкилиндә кениш истифадә олунду". (35).

Мүстәгил Азәрбајчан Чүмһуријјәти сүгут етдикдән сонра М.Ә.Рәсулзадәнин бүтүн мәсләк достлары кими Оручов гардашлары да болшевикләр тәрәфиндән тә'гибләрә мә'руз галдыглары үчүн Бәрдәјә, дәдә-баба очағына гајыдырлар. Лакин онлар кәнддә дә тә'гибдән јаха гуртара билмирләр. Тәһгир вә тә'гибләрә мә'руз галан Гәнбәр, Ағдамда китабхана мүдири ишләјән Абузәр 30-чу илләрдә дүнјаларыны дәјишмишләр. Ики гардаш итириб, бөјүк фачиәләр јашајан, доғма јурдуна гајытдыгдан сонра јалныз тәсәррүфат ишләри илә мәшғул олан Оруч Оручов исә 1954-чү илдә вәфат етмиш вә Бәрдәдә дәфн олунмушдур.

Халгымызын мәдәни һәјатында, хүсусилә чап мәдәнијјәти вә китаб тәблиғи саһәсиндә мүһүм ишләр көрән, дүнја халгларынын онларла јазычысынын бир чох китабларыны (бунларын сајы 300-дән чохдур) нәшр едәрәк, онларын халг күтләси арасында јајылмасына сә'ј көстәрән, мүхтәлиф гәзет вә журналларын чапына наил олан, мәктәблиләр үчүн дәрсликләр бурахан, Азәрбајчан мәтбуаты тарихиндә илк дәфә гонорар системини тәтбиг едәнә бу ән'әнәни көркәмли халг шаири М.Ә.Сабирлә башлајан вә с. ишләри илә мәтбуат тарихимиздә парлаг сәһифә ачан маарифпәрвәр зијалылардан олан Оручов гардашларынын һәјат вә фәалијјәтләри ачыначаглы вә фачиәли бир сонлугла баша чатмышдыр.

Лакин халгымыз Оручов гардашларынын көрдүјү бу хејирхаһ ишләри һеч бир вахт унутмамышдыр. Рус империјасынын вә болшевик режиминин һагсызлыгларына вә һәр чүр галагалара бахмајараг, онларын адлары тарих вә әдәбијјат китабларында һөрмәтлә

јад едилмиш, тәдгигатчы алимләрдән Әзиз Мирәһмәдов, Һачы Һәсәнов, Бајрам Аллаһвердијев, Әли Зејналов, Ә.Әфәндијев, З.Әлијева вә б. Оручов гардашларына һәср едилмиш монографијалар, диссертасијалар, елми мәгаләләр јазмышлар.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. *Мирәһмәдов Ә., Һәсәнов Һ. Совет Азәрбајчанынын китаб мәдәнијјәти. - Бакы: Азәрнәшр, 1975. - С. 9.*
2. *Гәһрәманов Ч. Орта әср Азәрбајчан китаб мәдәнијјәти. - Бакы: Ишыг, 1991. - С. 3.*
3. *Хәлилов А. Илк Азәрбајчан китабы. - Бакы: Шәрг-Гәрб. 1995 - С. 3.*
4. *Мирәһмәдов Ә. Мугәддимә// Азәрбајчан китабы. 1-чи чилд. - С. 29.*
5. *Сәидзадә Ә. Мирзә Фәтәли илә Мирзә Шәфинин мәтбәә ачмаг үчүн чалышмалары // Әдәбијјат гәзети 1940. - 11 октјабр.*
6. *Ахундов М.Ф. Әсәрләри. Үч чилддә. III ч. - Б.: Азәрб. Дөвләт нәшријјаты., 1955. - С7 110.*
7. *Неманзадә О.Ф. Әсәрләри. - Бакы: Јазычы, 1983. - С. 12-13.*
8. *Азәрбајчан тарихи 2-чи ч. - Бакы, 1997 _ С. - 330.*
9. *Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи. 2-чи ч. - Бакы: ЕА нәшри, 1960, - С. 381.*
10. *Аллаһвердијев Б. Китаблар һаггында китаб. - Бакы: Кәнчлик, 1972. - С. 81.*
11. *Әдаләт. - 1999. - 19 феврал.*
12. *Әдәбијјатшүнаслыг. Енсиклопедик лүгәт. - Бакы: 1998. - С. 102.*
13. *Зејналов Ә. XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда китаб нәшри. - Бакы: Азәрбајчан, 1997. - С. 15.*
14. *АСЕ ч. 7. С. 381.*
15. *Инвентарь типографии бр. Оруджевых. - Баку, 1917. - С. 2.*
16. *Абдулла Шаиг. Хатирәләрим. - Бакы: Ушагкәнчнәшр, 1961, - С. 210.*
17. *Рәсулзадә М.Ә. Әсәрләри. 1-чи чилд. - Бакы: Азәрнәшр, 1992. - 248.*
18. *Мәммәдов Ә. Азәрбајчан бәдии нәсри. - Бакы: Елм, 1983. - С. 92.*
19. *Агајев Ә. Фәрһад Агазадәнин педагожи көрүшләри. - Бакы: Маариф, 1987. - С. 45.*
20. *Аллоүдлу Оручов гардашлары // Әдаләт. - 1999. - 19 феврал.*
21. *Әлијева Кубра. Азәрбајчанын мәтбуат тарихиндән // Хатун. - 1998. - N2. - С. 15.*
22. *Илкин Гылман. Бакы вә бакылылар. - Заман. 1998. - С. 210-211.*
23. *Мәммәдли Г. Чавид өмру-боју. Һәјат вә јарадычылыг салнамәси. 1882-1941. - Бакы: Јазычы, 1982. - С. 56.*
24. *Мәммәдли Г. Чавид өмру-боју. Һәјат вә јарадычылыг салнамәси. - Бакы: Јазычы, 1982. - С. 90.*
25. *Муасирләри Сабир һаггында. - Бакы, 1962. - С. 124.*
26. *Мәммәдгулузадә Ч. Фелјетонлар. Мәгаләләр. Хатирәләр. Мәктублар. - Бакы: АДУ, 1961. - С. 903.*
27. *Е'лан// Һәгигәт, 1910, 12 мај, №106.*
28. *Һәсәнов Һ. Ингилабдан әввәл Азәрбајчанда китабчылыг иши. - Бакы: 1965, - С. 82.*
29. *Илкин Гылман. Бакы вә бакылылар. - Бакы: Заман, 1998. - С. 352.*
30. *Мирәһмәдов Ә. Мугәддимә // Азәрбајчан китабы. 1-чи чилд. - Бакы: 1963. - С. XLIV.*
31. *- Мәммәдли Г. Үзејир Һачыбәјов (1885-1948). Һәјат вә јарадычылыгынын салнамәси. - Бакы: Јазычы, 1984. - С. 82.*
32. *Илкин Гылман. Бакы вә бакылылар. - Бакы: Заман, 1998. - С. 348-350.*
33. *Абдулла Шаиг. Хатирәләрим. - Бакы: Ушагкәнчнәшр. 1961. - С. 211.*
34. *Бәсирәт. - 1917. - 8 ијул.*
35. *Зејналов Ә. Оручов гардашларынын мәтбәәси // Мүхбир. - 1988, 7 ијул. - С. 29.*

Эмин ЭФЕНДИЕВ
Закира АЛИЕВА

Доблестные пропагандисты книжной печати

РЕЗЮМЕ

В начале XX века в Азербайджане успешно действовали несколько типографий. Среди них особенно выделялась типография братев Оруджевых - Абузара, Гамбара, Оруджа. Деятельность типографии была тестно связана с местной интеллигенцией, которая пользовалась их услугами. Авторами работы при исследовании были обнаружены факты до сих пор неизвестные в истории книжного дела.